

УДК 94 (497.11 Куршумлија) „1917“ (093)

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК У КУРШУМЛИЈИ - АУТЕНТИЧНА КАЗИВАЊА О ЗЛОДЕЛИМА ОКУПАТОРА

Апстракт: *Топлички устанак у Куршумлији и околини је избио крајем фебруара 1917. године и трајао је до средине марта исте године. По казивању учесника, сведока и потомака учесника устанка, подигао га је застрашен и опљачкан српски народ као одговор на злодела бугарских и других окупационих власи. Формирање жандармерија састављених од албанских плаћеника, са седиштем у Куршумлији само је убрзало устанак под вођством Радета Влаховића који је сам себе прозвао «вођом Куршумличана». Коста Војиновић је на вест о дешавањима у Куршумлији стигао са Косова и ликвидирао отпор албанске жандармерије, док је Коста Пећанац у близини Плочника разбио чету Бугара и протерао их према Прокупљу. Куршумлија је била слободна само двадесетак дана а онда су се устаници повукли у околна брда и шуме. Бугари пре свега као и Шиптари и Аустријанци су се вратили и починили незапамћена злодела над српским народом у овом крају.*

Кључне речи: *Топлички устанак, српски народ, село, Куршумлија, Коста Пећанац, Коста Војиновић, Бугари, злодела, сећања, добровољци, учесници, убијања, вешања, страдања, паљења..*

Један од веома значајних догађаја у историји Србије у Првом светском рату је и подизање Топличког устанка. То је уствари био „један од најкрвавијих епопеја првог српског устанка и једини устанак у позадини фронта“. Са изузетком Ирског устанка који је трајао само један

дан, Топлички устанак на југу Србије је трајао око месец дана. Наиме, избио је средином фебруара и трајао до половине марта 1917. године. Обухватио је територије Топлице, Јабланице, Јастрепца, источних и

средњих предела Копаоника.¹

Избијању устанка допринело је више чинилаца, а на првом месту претешко стање српског народа у окупираним областима, од стране Бугара а донекле и Аустијанаца и Шиптара.

Пред успешном офанзивом армија Централних сила у јесен 1915. године, српска војска је морала да се повуче преко Албаније. У Србији су у исто време формирано окупациони органи власти, који су сталном политиком денационализације изазивали огорчење становништва.

Међународни обичај је био да на покороном подручју локалну власт врше ранији органи, који су се на том подручју затекли. Бугарски окупатор је те одредбе одмах анулирао и сви закони Србије су суспендовани. Смењено је целокупно српско државно чиновништво /од најнижих кметова и председника малих сеоских општина до највиших органа/. На њихово место су доведени чиновници из Бугарске. Чишћење управе је било темељито, па су из Бугарске довођени не само кметови и председници општина, већ и пандури, шумари и друго особље.²

У континуитету је вршено затварање српских школа, забрана употребе српског језика и обичаја а вршено је и спаљивање књига. Окружни начелници су у својим окрузима морали да организују акцију конфискације српских књига, новина, слика и географских карата. Оно што су сматрали да има неку културну или историјску вредност Бугари

су носили у Софију. Такође су вршене беспштедне пљачке, реквизицијом и одвођењем у интернацију, па је на тај начин вршено застрашивање српског живља. Бугарски освајачи су, чак, узели улогу ослободилаца, пропагирајући да су окупирани власти Србије у ствари бугарска територија.

Наиме, улазак Румуније, као савезника Антанте у рат, у августу 1916. године, пробудио је наду српског народа да ће доћи до пробоја Солунског фронта. Појединци су се тада наоружали и избегли у шуму. Коста Војиновић-Косовац, потпоручник српске војске, као рањеник се није могао повући, па је први започео рад на стварању организованог покрета отпора. У лето 1916. године формирао је у Лепосавићу, језгро будућег Ибарско-копаоничког четничког одреда. Коста Војиновић је „свој“ рат започео само са само пет бораца.³

Српска Врховна команда је у вези са планираном офанзивом армија Антанте упутила крајем септембра 1916. године Косту Миловановића Пећанца, резервног пешадијског поручника и ранијег четничког војводу, авионом у Топлицу са задатком да створи тајну организацију отпора. Наредбом му је, међутим забрањено да поведе оружану борбу док српска и савезничка војска не пробију Солунски фронт и стигну до Скопља.

Врхунац народног незадовољства и огорчења и непосредан повод за устанак представљала је почетком фебруара 1917. године најављена регрутација способног српског станов-

¹ Мр Радоје Костић, Топлички устанак 1917. године, Ниш 1987. стр. 5

² Мр. Радоје Костић, н.д. стр. 8

³ Др Божица Младеновић, Казивања о Топличком устанку, Бгд. 2007. год. стр. 5

ништва од 18-40 година старости, од стране окупационих власти. Од тада почињу масовна бежања у планине испред бугарских регрутних комисија а од 20. фебруара започели су први оружани сукоби управо између избеглих српских војних обвезника и бугарских потера.

Топлички устанак је почео пре времена, иако је Коста Пећанац (рођен у Пећи а живео у околини Куршумлије) добио наређење да поведе народ тек када прође зима и кад се отопи снег а гора олиста. Он је одлагао устанак, јер је много водио рачуна да народ не настрада много. Они који су познавали Пећанца, описали су га као високог човека око два метара. Носио је шубару са кокардом, носио је браду и официрско одело а некад и зелену француску униформу. Тврдили су да је био лукав човек и велики дипломата. Није имао никакве школе, али га је живот научио да буде природно интелигентан. Често се дружио и био са Шиптарима па је и говорио шиптарски језик. Био је вешт у скривању. Када су се четничке јединице кретале по снегу, наредио је да окрену опанке наопако да би се Бугари збунили.

Међутим, други војвода, Коста Војиновић, стално је пожуривао на устанак, и народ га је више слушао. Био је млађи (у време устанка је имао 25 година) и импулсиван човек а зна се да млади људи не размишљају, него слушају срце. Био је уверен у успех своје борбе и успевао је да и друге око себе убеди у то, да мобилише људе и подигне морал. Имао је таленат рођеног герилског вође, што је убедљиво доказао у без-

бројним сукобима са окупаторским јединицама. Носио је лепо црвено одело и капу звану „челенка“. Црвено одело му је било извезено, на леђима ферман, двоглави орао и грб. Од оружја је носио како су причали, три реденика, два пиштоља и двоглед а имао је и пресу за умножавање.

Неколико месеци пред почетак устанака у Куршумлији (15. септембра 1916.), Коста Пећанац је долетео авионом и спустио се на проплан изнад села Меане у Косаници. Српски народ је његов долазак разумео као припрему за још жешћу борбу. Коста Пећанац је уствари желео да се са устанком сачека и да устанак почне у тренутку пробоја Солунског фронта, али га народ није послушао, што је по њему, главни узрок слома устанка. Он није био за оружану борбу, већ за то да се народ спрема за борбу и чека. Спремати се и чекати „погодно време“, биле су Пећанчеве пароле, без обзира на то што је окупатор систематски истребљивао народ, вршио денационализацију и пљачке. „Човек уских хоризоната“, што ће се рећи – не много паметан, по оцени анкетне комисије Народне скупштине.⁴

Бугарска власт почетком 1917. године није имала довољно војника да држи подручје Куршумлије и околине у покорности и миру, па су формирали помоћну „жандармерију“ састављену од албанских плаћеника, са седиштем у Куршумлији. Долазак тих жандарма и њихово терорисање и пљачкање по околним селима и самој Куршумлији са-

⁴ Мр. Радоје Костић, н.д. . стр.

мо је убрзало одметање људи и њихово увелико наоружавање. Тако је 24. фебруара 1917. год. Раде Влаховић, који је сам себе назвао „вођом Куршумлијчана“, обавестио Косту Пећанца, да је њему већ пришло 68 људи из Куршумлије и да их је распоредио по четама које се налазе у околним селима. Тим четама командовали су: Цветко Оташевић, Анђелко Лазих и Милош Јовановић. Са четама је практично очистио сва села у околини Куршумлије а Бугари су се налазили само још у граду.⁵

Без обзира на угроженост, поједина жандармеријска одељења су повремено улазила у околна села ради пљачке. Једна таква ојачана патрола је у ноћи између 25. и 26. фебруара кренула да пљачка по Мачковцу, селу у близини Куршумлије. Међутим, имали су несрећу да налете на спремне и наоружане сељаке, који су их дочекали, разбили и потерали према Куршумлији. Гонећи пљачкаше, сељаци су непрекидно пуцали и тако узбунили сва села око Куршумлије.⁶

Тада је настао прави народни устанак у којем борбе нису водили комитске војводе већ наоружани сељаци са својим сеоским четовођама. Многи нису имали пушке, али су дограбили виле, косе, секире. Дигла се „кука и мотика“ из: Мачковца, Микуљана, Баћоглаве, Марковића, Самокова, Кастрата, Крчмара, Пепељевца и других околних села.⁷

⁵ Исто, стр. 43 и 44

⁶ Љиљана Јовановић, Побуне у Топлици и Јабланици, Исказ В. Вуковића, Бгд. 1918, стр. 56

⁷ Мр. Радоје Костић, н.д. стр. 44

Када су пушке запуцале од Мачковца кренули су за Куршумлију вичући „Ура! ура!“. Бугари су пружали отпор а народ је одушевљено дочекао устаничку војску. Улице Куршумлије су биле преплављене народом који је клицао: „Живела слобода“ У силовитом налету, народ је продро у град, и похватио 92 војника, заједно са српским начелником и чиновницима⁸

У тренутку борбе око Куршумлије, Коста Пећанац се, заједно са Војиновићем, кретао од Обилића према Косаници. Чим је стигла прва вест о борбама, Војиновић је у пуном галопу стигао у Куршумлију, док је Пећанац продужио и застао у близини села Вича. Војиновић је ушао у Куршумлију, у којој се још водила борба са албанском жандармеријом, а која је пружала отпор још пуна 24 часа. Енергично је ликвидирао отпор, организовао власт у граду, окупио народ, организовао расподелу заплетењеног оружја, одржао ватрени говор и како сам каже, „прогласио“ устанак.⁹

На вест да се из правца Прокупља приближава једна бугарска чета у помоћ опседнутом гарнизону у Куршумлији вероватно не знајући да је Куршумлија већ пала, Војиновић је тражио од Пећанца да је пресретне. Понег општим валом устанка, Пећанац је са својом четом изнад села Плочника сачекао Бугаре, разбио их и протерао према Прокупљу.

У Куршумлији су Косту Пећанца дочекали као српског официра који је дошао са далеког солунског фронта да их води, и жељно су иш-

⁸ Др Божица Младеновић, н.д. стр 32

⁹ Мр. Радоје Костић, н.д. стр. 44 и 45,

чекивали даља наређења.

О злочинима окупаторских сила, о Топличком устанку у Куршумлији и њеној ближој околини дошло се и на основу казивања самих учесника у овом устанку, казивању потомака о прецима који су били учесници Топличког устанка и на основу присећања омладине и деце:

Радош Петровић (рођ. 1894. год.) из села Купинова је био добровољац и учесник у ослобођењу Куршумлије. По слому устанка крио се по шумама, али памти стравичне бугарске злочине. Запамтио је убиство Николе Парезановића, председника општине из Саставака и његовог секретара; Константина Иванковића, председника Иванкулске општине и његовог секретара, Косте Наранџића у месту Пешића и његовог секретара. Навео је како су у Косаничкој Рачи затворили људе у старој школи и стрељали 30 људи и жена, а у дворишту су тукли људе и то по стомаку, тако да су људи умирали од последица батињања.

Запамтио је такође да су Јована Јелића и Јована Булајића Бугари уценили породицом и када су се ови предали, Бугари су их одвели у нишку Тврђаву и ту им се изгубио сваки траг. Такође, је запамтио да су Бугари мрзели српске капе и где би видели шајкачу, одмах би је цепали. Када је устанак био угушен објаве и документа су били обавезни, док пре устанка нису били потребни.

Овај добровољац је такође запамтио како су и Шиптари ишли по селима и пљачкали их, и односили скоро све што би нашли. По шумама су трагали за збеговима, тако да се и његово село Купиново иселило пред

пљачкашком хордом. По његовом казивању и памћењу, од Бугара и Шиптара највише су страдали Куршумлија и Косаница.¹⁰

Момир Видосављевић (рођ. 1898. год.) из Спанца, је у исказу навео како је Коста Пећанац дошао са Солунског фронта у овај крај, али му није било издато наређење за дизање устанка, јер је било прерано. С обзиром да су Бугари дошли у село Мачковац код Куршумлије и почели са пљачком, народ је почео да се одупире и кренуо на Куршумлију. Аустријанци су запалили његово село, а мештани села су се скривали по шумама и са брегова посматрали Аустријанце који су клали стоку, пуцали и силовали жене које су остале у селу. У село Спанце је тада дошао бугарски војвода Тане да одузима оружје, при чему су људи мучени и злостављани на различите начине. Када су се повлачили Бугари су са собом повели и мобилисане Србе, тако да је Момир провео на врсти принудног рада све до 1918. год. када је Србија ослобођена и када је он болестан, волујским колима превезен од Цариброда до Ниша, а онда пешке до свог села.¹¹

Драгутин Јововић (рођ. 1900), добровољац из Горњег Гајтана, се сећа, да су Бугари одводили људе на рад у логоре, да је Бугара било у селу пуно, да су се понашали сурово и били су највећи крвници, крвопије и злочинци. За време устанка Бугари су сва три Гајтана (Дренце, Доњи и Горњи) десетковали. Заклано је и побијено 373 људи, жена и деце, и да је само из куће Јо-

¹⁰ Др Божица Младеновић, н.д. стр. 12 и 13,

¹¹ Др Божица Младеновић, н.д. стр. 12 и 13

вовића погинуло десеторо. Сећа се како је стражарио са другим четницима док су закопавали жртве, којих је само у једном дану било 79. Тврдио је да се комите нису никада живи предавали, већ су се многи сами убијали. Видео је човека који је скочио са стене, али жив Бугарима није желео да падне у руке. Запамтио је вешање Милуше Кујовић, која није хтела да изда свог зета, комиту Николу Балића. Овом погубљењу Бугари су привели групу мештана да би их упозорили и застрашили. Није смело да се, како он каже, трепне, јер одмах те Бугари изводе и стрелају.

Лично је видео Косту Пећанца када је дошао авионом и спустио се у Видовицу. Изнео је своје виђење, да је Коста Пећанац чекао од команде наређење да подигне устанак, да је ишао по кућама и причао да нема услова за устанак, него да се сачека, одуговлачи. Говорио је: „Слушајте људи, ово није још зрело. Ми смо зелени, мали, хајде да чекамо да се повуку бугарске јединице.“ Међутим, није се могло или окупација или да се диже устанак.¹²

Александар Тодосијевић (рођ. 1900) из Паваштице је запамтио крваве борбе за Куршумлију које су водили: Богосав из Неваде, Миласав Китић из Жучи и Јован Тодосијевић из Паваштице. Бугари су се затворили у три куће у Куршумлији. Срби су их опседали и викали им да се предају. Опсада је трајала четира дана и ноћи, док Бугари нису пуштени да оду за Бугарску. Када су се вратили по угушењу устанка били су гори од Аустријанаца. Тако су, на

пример, сакупили Србе у општини у Жучи, поставили су вешала и на сваким десетак минута насумце бирали за вешање из окупљене гомиле. Аустријска војска је, такође, палила, клала, тукла и силовала. Тако су двојица наоружаних дошли у њихову кућу и хтели да му силују сестру Љубинку. Један ју је Бугарин вукао, други чувао стражу у дворишту. Александар је некако дограбио секиру и убио онога који се рвао са сестром. Узели су му оружје (250 меткова, четири бомбе и пушку). Онај други који је чувао стражу, побегао је када је видео шта се догодило.¹³

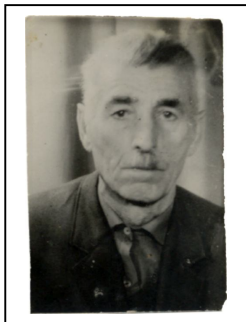
Димитрије Ђорђевић (1900) из Горњег Крчмара је био добровољац и сматрао је да је Коста Пећанац послат са фронта како би спречио бугарску мобилизацију Срба. Навео је да је његов отац Цветко чувао код себе Пећанца, па је зато по слому устанка и он сам провео две године у нишком затвору. Долазак Бугара у Крчмаре запамтио је по учињеним зулумима: вешали су људе, а главни за то је био војвода Лазо, који је чинио велике зулуме у селу а да је најтеже било батињање по стомаку, које је и он сам преживео. У Куршумлији су поред Бугара боравили и Шиптари да би пљачкали, што су чинили више од свих. Бугари су терали народ у потеру за Пећанцем под претњом смрти. Запамтио је да је војвода Лазо крвнички тукао његовог деду Вучка, цео дан у њиховој кући зато што је овај био угледан и могао је да утиче на народ. Сутрадан је послао свог човека да настави батињање, али је деда Вучко у међу-

¹² Исто стр. 22 и 23

¹³ Др Божица Младеновић, н.д. стр. 23 и 24

времену умро.

У време бугарске окупације запамтио је и неке српске издајнике, али и кметове у селу који су балансирањем успевали да заштите мештане у селу. Нерадо се присећао времена када је доста народа одведено у село Космача које се налазило испод Соколовице и поубијано.¹⁴

Милорад Ђорђевић (рођ. 1900) из Горњег Крчмара је био такође добровољац и нерадо се сећао злочина Бугара у овом селу надомак Куршумлије.

Војводе Лазе се сећао и у својим позним годинама. Лично га је он водио у помоћној кући у дворишту и тукао везаног за ноге и руке по стомаку, тако да су му оживљци остали до смрти. Бугарске војнике је упамтио као најпрљавије и најпоганије, тако да у то време а и много година касније из страха мештани овог села нису желели да се у селу роди женско дете.¹⁵

Хранислав Лукић (рођ. 1902) из Доњег Крчмара је такође био добровољац под командом војводе Косте Вјиновића и учествовао је у ослобођењу Блаца а потом и Куршумлије. Крчмар је било у бугарској окупационој зони. Да би спречили достављање хране устаницима, Бугари су иселавали породице из кућа које су се налазиле ближе шуми. У Крчмару су иселили четири породице. После слома устанка Буга-

ри су много драстичније наставили са злостављањем и пљачкањем народа. По злу су нарочито памтили војводу Танета из Штипа, који се 1904. борио заједно са Костом Пећанцем, а после је журио Пећанца. Танетове јединице биле су састављене већином од Македонаца. Сећа се Бугарског мајора Ризана кога су устаници пустили када су га једном приликом заробили, што је он запамтио и после слома устанка помагао је људима.

Бугари су из села носили све редом, а у куће су упадали предвече и пљачкали. Од три батаљона један је био састављен од Шиптара који су ишли по петорица и носили све што су могли понети. Хранислав се сећа да су окупатори већином вршили убиства вешањем и да су пред његовом кућом обешена два устаника¹⁶

Коста Копривица (рођ. 1902) из Куршумлије је био комита (четник). Испричао је о пљачкама које су и Бугари и Шиптари вршили и пре устанка. У његовој кући су имали много стоке али на крају им је остала само једна крава која их је отхранила. Памти такође да је у време устанка Куршумлија имала око педесетак кућа а шума је била по свим околним брдима, тако да је четник каменом могао да добаци до градске куће, да гледа бугарске војнике као на длану и да види ко се шета по улицама. Истакао је, да су наши вековни непријатељи Шиптари били много гори од Бугара. У граду су постојале две чете шиптарских плаћеника који су загорчавале живот српском живљу у Куршумлији. Вође су им били Шећо и Бећо, а често се у

¹⁴ Исто, стр. 24 и 25

¹⁵ Казивач Вучко Ђорђевић, син Милорада Ђорђевића, добровољаца из Крчмара

¹⁶ Др Божица Младеновић, н.д. стр. 34

граду појављивао и Алија Бајгора. Када су четници напали Куршумлију најжешће су се бранили баш Шиптари, који се због својих зулума нису смели да предају. Ипак су морали на крају да истакну белу заставу на прозор. Четници им нису веровали, јер су на ту превару већ били убили двојицу.

Куршумлија је била слободна око 20 дана, а онда су српски добровољци избегли по планинама. И сам Копривица се скривао по замаскираним земуницама у Соколовици.

Истицао је догађаје који су везани за велика издајства од стране појединих наших људи, који су касније страдали од стране четника. У септембру месецу Бугари су изненада похапсили Арнауте који су били повезани са њима, па и Србе који су издавали свој народ и побили их негде. Хвалио је Јована Булајића са чијим подвизима су се Куршумличани поносили јер није знао за страх, и да се не зна број Бугара и Шиптара које је он поубијао.¹⁷

Станија Петковић (рођ. 1891) из Коњуве, је била жртва бугарског терора. Нерадо се сећала да су Бугари често пролазили кроз село, тако да је народ морао да се крије по шумама у близини куће, остављајући често старе и изнемогле у кућама. Посебно се пазило да се прве склоне девојке и жене. Једном приликом Бугари су их изненадили и ухватили у кући. Отац се залетео на војнике, али је брзо пао под ударцима. Она се отргла и почела да бежи, али су је стигли при крају села.... „Бог их убио.....“

Навела је и Никиту Николића, воденичара из Дубраве који је млео комитама брашно, због чега су га Бугари заробили, одсекли му прсте, пресекли га на пола и закопали испред садашње болнице. Његова жена је добила његово тело од Бугара за један литар ракије. У пола ноћи истерали су цело село напоље да гледа вешање двојице устаника који су обешени висили и по неколико дана. Људе код којих су налазили оружје стрељани су у Прокупљу. Бугари су упалили Перунику и Коњуву, а заселак између та два места су прескочили због приче људи из засеока да не припадају ни једном селу од та два, већ неком трећем. Од тада се тај заселак зове Прескок.¹⁸

Обрад Јовић (рођ. 1898) из Селове, се сећао када су Бугари заробили његовог оца и тукли га мокрим конопцем по стомаку како би издао Јована Булајића. Међутим он је све издржао. Такође је запамтио и како су код воденице Бугари убили једну жену, прво је боли ножевима и ударали кундацима све док није умрла.¹⁹

Радуле Јелић (рођ. 1901) из Сувог Дола, је био четник. Навео да су у Косаничкој Рачи вешањем уморили Аврамовић Белана, и да је стрељано у Косаничкој Рачи 30 људи из Свињишта, Доброг Дола и Иван Куле.²⁰

Радован Вучинић (рођ. 1901) из Мале Косанице, се нерадо присећао како су бугарски војници били „безобразни“, малтретирани

¹⁷ Исто, стр 31 и 32

¹⁸ Исто, стр. 37

¹⁹ Др Божица Младеновић, н.д. стр. 40

²⁰ Исто, стр. 42

жене а да су лично њему скинули шајкачу и поцепали је. Терали су Србе да говоре бугарски.

Пошто су се четници крили по шумама, Бугари су груписали људе и повукли их у логоре да не би могли да хране четнике. Марта 1917. Бугари су потерали народ до Раче да гледају стрељања. Ту је био војвода Тане. Код основне школе у Рачи 20 људи су извели на стрељање, а између осталих и једну жену са шестомесечном бебом. Војници су једва отргли дете од мајке. На сваку жртву за стрељање долазио је по један војник, али они који су били одређени да пуцају на мајку детета за дивно чудо пуцали су изнад ње, па је зато страдала жена која је стајала у њеној близини. Војвода Тане је наредио да ко мрдне под ножем, мора бити докрајчен пиштољем. Педесет метара од њих су вешали, тукли по стомаку и леђима.

Што се тиче Косте Пећанца, сматрао га је великим дипломатом, који је по навођењу овог казивача, убијао једино Србе издајнице.²¹

Лаза Лазих (рођ. 1903) из Куршумлије, био је у то време веома млад и деловао је у позадини, али се сећао и слушао како су Бугари убијали српске попове и на њихово место су доводили своје, који су српску децу крштавали бугарским именима.²²

Борисав Драмићанин (рођ. 1908) из Механе, је такође био млад, али се сећао дана када је Коста Пећанца авионом дошао у његово село од правца Пролом бање. Сећа се и када су у селу боравили Бугари, који

су у ропство одвели Милована Видића и Марка Стефановића, а који су се вратили по завршетку рата. Међутим Вукоје Драмићанин и Радић Јелић се никада нису вратили, а кости су им иструлеле у туђој земљи. Иначе Бугари су попалили скоро цело село после устанка тако да је остало само пет кућа у Механи.

Присетио се жене Јована Јелића, Персе, која је носила ручак Кости Пећанцу и коју су Бугари због тога тукли по стомаку мокрим конопцем, не би ли признала ко је са њом још носио ручак²³

Стојан Чоловић (рођ. 1914) из Космаче, је слушао причу свога оца Милутина који је учествовао у устанку као четовођа Косте Пећанца, као и многи људи из Космаче који су учествовали добровољно у устанку. Када је дошла бугарска експедиција 14 кућа је запалила а оставила само једну у којој је боравио војвода Тане. Бугари су стрељали и вешали људе а нису дозвољавали да их родбина сахрањује без њихове дозволе. Поуздано се сећао да је само у Рудару зверски убијено 200-300 људи.²⁴

Ове 2007. године навршило се 90 година од избијања Топличког устанка а временски гледано, већина споменутих казивача били су у време Топличког устанка дечаки или тек стасали младићи, на периферији догађаја, далеко од војвода и њихових договора и одлука, али блиски са локалним четовођама. Већина њих се, понета општим одушевљењем, спонтано прикључила устанку, али су убрзо, већ по освајању Куршумлије били враћени да у позадини

²¹ Исто, стр. 42

²² Исто, стр. 56

²³ Исто, стр. 89 и 90

²⁴ Др Божица Младеновић, н.д. стр. 103

одржавају ред, односно чинили су месне чете, заједно са старцима или су преносили пошту четовођама. Њихове приче носе само печат индивидуалног и преживљеног. Углавном су све веће битке оставиле трагове у њиховом сећању, почев од устаничких битака до оних у герилској акцији која се настављала по сламању устанка.

Права истина о овом устанку је да га нису подигли ни Пећанац ни

Војиновић, ни војвода ни четовође. Подигао га је народ Топлице, Пусте реке и Јабланице јер се „морало мрети овако или онако“.

Такође, можемо да дамо закључак да су наведена казивања јако непоуздана у хронологији, што је нормално за животно доба казивача а и догађаји у то време су се памтили углавном по верским празницима. Ипак, рекли бисмо просто, да је «лепо приповедање божји дар».